

การปรับตัวทางวัฒนธรรมความเชื่อในสังคมอีสาน

ธีระพงษ์ มีไธสง*

คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม

Received: 10 June 2020

Revised: 14 August 2021

Accepted: 5 November 2021

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้ เป็นส่วนหนึ่งของงานวิจัยเรื่อง พุทธศาสนาในอีสาน : การปรับตัวท่ามกลางความหลากหลายทางความเชื่อในบริบทสังคมอีสาน มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาการปรับตัวทางวัฒนธรรมท่ามกลางความหลากหลายทางความเชื่อในสังคมอีสาน เก็บข้อมูลพื้นที่ 4 จังหวัดในภาคอีสาน โดยใช้เครื่องมือการสัมภาษณ์ สังกัดกับกลุ่มเป้าหมายจำนวน 36 คน นำข้อมูลมาวิเคราะห์และนำเสนอแบบพรรณนาวิเคราะห์ ผลการวิจัยพบว่า สังคมอีสานมีโลกทัศน์ทางความเชื่อหลักอยู่ 5 ชุด กล่าวคือความเชื่อเกี่ยวกับผี พราหมณ์ พุทธ คริสต์และอิสลาม ท่ามกลางชุดความเชื่อเหล่านี้ ชาวอีสานปรับตัวด้วยการใช้ชุดความเชื่อเกี่ยวกับผีเป็นเครื่องมือในการสร้างหลักประกันความมั่นคงทางการเกษตรและสวัสดิการต่างๆ ในชีวิต เมื่อศาสนาพราหมณ์แพร่หลายเข้ามาชาวอีสานรับรู้ในฐานะเป็นศาสนาของชนชั้นสูงแต่ก็ปรับให้เข้ากับความเชื่อเรื่องผีเพื่อยืนยันและรับรองความมีอยู่ของผีที่เรียกว่า ขวัญ แต่เมื่อพุทธศาสนาซึ่งมีลักษณะยึดหยุ่นสูงเข้ามา ชาวอีสานจึงปรับมาผสมผสานเข้ากับคติท้องถิ่นจนกลายเป็นพุทธศาสนาแบบชาวบ้านที่ผสมผสานทั้งผีและพราหมณ์เข้าด้วยกัน ต่อมา เมื่อศาสนาคริสต์เข้ามาภายใต้กลไกอำนาจรัฐชาติส่งผลทำให้เกิดความรุนแรงทางศาสนา ในขณะที่วัฒนธรรมท้องถิ่นของชาวอีสานกลับปรับตัวได้ดีโดยอาศัยระบบเครือญาติซึ่งเป็นรากฐานทางวัฒนธรรมเป็นตัวยึดโยงความสัมพันธ์ในการอยู่ร่วมกันในสังคม ขณะที่ศาสนาอิสลามแม้จะมีอัตลักษณ์เฉพาะทางวัฒนธรรมที่สูง แต่เมื่อเข้ามาในอีสานซึ่งมีลักษณะยึดหยุ่นทำให้ชาวอิสลามยอมรับชาวมุสลิมในฐานะเป็นกลุ่มคนที่มาเติมเต็มวัฒนธรรมการบริโภคเนื้อของชาวอีสาน เงื่อนไขดังกล่าว ทำให้ชาวอีสานสามารถปรับตัวอยู่ร่วมกับกลุ่มคนที่มีวัฒนธรรมทางความเชื่อที่หลากหลายและแตกต่างได้

คำสำคัญ : การปรับตัวทางวัฒนธรรม ความหลากหลาย ความเชื่อ ชาวอีสาน

* ผู้ประสานงานหลัก; อีเมล: theerapong_00@yahoo.com

An Adaptation of Culture and Beliefs in Isan Society

Theerapong Meethaisong*

Faculty of Humanities and Social Sciences, Mahasarakham University

Received: 10 June 2020

Revised: 14 August 2021

Accepted: 5 November 2021

Abstract

This research was a part of the research entitled Isan Buddhism: Adaptation amid Diversity of Beliefs in the Contexts of Isan Society. Its purpose was to study the cultural adaptation amid diversity of beliefs in Isan society. Research data were collected from 4 provinces in Northeastern Thailand. Research tools consisting of an interview form and an observation form were used to collect data from 36 target group persons. The research data were analyzed and presented by descriptive analysis. The research results revealed that Isan society had five worldviews of beliefs, namely, the belief in spirits or animism, Brahmanism, Buddhism, Christianity and Islam. Amidst these five beliefs, Isan people had adapted themselves by using the animism belief as a tool for creating the insurance on agricultural security and various welfares in life. When Brahmanism had spread to this region, Isan people perceived it as a religion of the elite class, but had adapted this belief into the belief of spirits, in order to confirm and assure the existence of spirits called “Kwan”. Nonetheless, when Buddhism, which is highly flexible, had spread to this region, Isan people accepted it and mixed it with local beliefs to become Buddhism for local people that integrated both animism and Brahmanism. Later, when Christianity had been introduced under a nation-state mechanism, religious violence had occurred as a result. Notwithstanding, Isan local cultures had adapted well by adhering to the kinship system which was the cultural foundation for holding together the relationship of coexistence in the society. When Islam, which has highly unique identity, had spread to this region, the Isan people who were flexible had accepted Muslims as a group of people who came to fulfill the Isan food culture of beef consumption. Such condition enabled Isan people to adapt themselves to coexist well with various groups of people with beliefs and cultural diversity.

Keywords: Cultural adaptation, Diversity, Belief, Isan people

* Corresponding Author; Email: Theerapong_00@yahoo.com

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

อีสานในอดีตเป็นที่รับรู้กันทั่วไปว่าเป็นพื้นที่ราบสูง แห้งแล้ง ทุรกันดาร เป็นพื้นที่ไม่น่าอยู่อาศัยสำหรับมนุษย์ แต่เมื่อมีการขุดค้นพบทางโบราณคดีหลายแห่งในพื้นที่อีสาน กลับพบร่องรอยของการอาศัยอยู่ของมนุษย์ในลักษณะที่เป็นชุมชนมาก่อนสมัยประวัติศาสตร์ เช่น พบหลุมฝังศพที่มีภาชนะดินเผาและกระดูกที่แหล่งโบราณคดีบ้านโนนวัด และบ้านเชียง เป็นต้น มีการพบหลักฐานที่บ่งชี้ว่ามีผู้คนอาศัยอยู่ในลักษณะเป็นชุมชนโบราณกระจายอยู่ทั่วอีสานในลุ่มแม่น้ำมูล แม่น้ำชี (Higham, 2012) นอกจากนั้น ยังพบร่องรอยของการเดินทาง การแลกเปลี่ยน การสร้างสรรค์ รวมถึงภูมิปัญญาที่สะสมสืบทอดกันต่อมาอย่างไม่ขาดสาย ทำให้พื้นที่ราบสูงแห่งนี้ กลายเป็นพื้นที่รุ่มรวยไปด้วยความหลากหลายทางวัฒนธรรมและผู้คน

ต่อมา การเดินทางติดต่อ ค้าขาย รวมถึงการอพยพไปแสวงหาแหล่งทำมาหากินมีความสะดวกมากขึ้น ทำให้มีกลุ่มคนที่หลากหลายชาติพันธุ์เข้ามาตั้งถิ่นฐานอาศัยอยู่ในพื้นที่อีสาน โดยเฉพาะตามลุ่มน้ำต่างๆ เช่น แม่น้ำชี แม่น้ำมูล แม่น้ำสงคราม ส่งผลให้ชุมชนเกิดการขยายตัวมากขึ้นจากการติดต่อ แลกเปลี่ยนทางวัฒนธรรมระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์ กลุ่มชาติพันธุ์ที่อาศัยอยู่ในอีสานได้ มีวัฒนธรรมและภาษามอญ-เขมร มีภูมิปัญญาที่เชื่อมโยงกับความเชื่อเกี่ยวกับผีบรรพบุรุษ (โพนตา) ในขณะที่อีสานตอนเหนือมีกลุ่มชาติพันธุ์โซ่ กะเลิง ญ้อ ผู้ไทย แสก มีภาษาและวัฒนธรรมทางความเชื่อที่เป็นอัตลักษณ์เฉพาะตัว มีวิถีชีวิตที่สัมพันธ์กับผีบรรพบุรุษ ผีฟ้า ผีแถน ส่วนกลุ่มอีสานกลางก็มีกลุ่มชาติพันธุ์ลาวที่มีวัฒนธรรมและภูมิปัญญาที่สั่งสมมาจากอาชีพเกษตรกรรมที่เชื่อมโยงกับความเชื่อเรื่อง ผีฟ้า ผีแถน รวมถึงความเชื่อเกี่ยวกับนาค พระภูมิเจ้าที่เช่นเดียวกัน (Terwiel, 2001)

วัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ได้เผชิญกับการเปลี่ยนแปลงตลอดเวลาอันยาวนาน โดยเฉพาะวัฒนธรรมที่มาจากภายนอกอย่างศาสนาพุทธ พราหมณ์ส่งผลต่อโลกทัศน์ทางความเชื่อเดิมอย่างมาก เนื่องจากผู้คนได้รับเอาชุดวัฒนธรรมความเชื่อที่เข้ามาใหม่เข้ามาผสมผสาน รวมถึงครอบทับความเชื่อเดิม ทำให้โลกทัศน์ทางความเชื่อของชาวอีสานเปลี่ยนไปอย่างมีนัยยะสำคัญ โดยเฉพาะในช่วงสมัยรัชกาลที่ 4 เป็นต้นมาที่รัฐไทยเริ่มหันมาสนใจดินแดนอีสาน และเริ่มนโยบายที่จะผนวกเข้าเป็นส่วนหนึ่งของรัฐไทยอย่างเป็นรูปธรรมผ่านกระบวนการทำให้อีสานกลายเป็นคนไทยผ่านระบบการศึกษาแบบมาตรฐานส่วนกลางทั้งศาสนา รวมถึงภาษา (Diller, 2002) นอกจากนำเอาวัฒนธรรมส่วนกลางแบบกรุงเทพฯ เข้ามาในอีสานแล้ว ในสมัยรัชกาลที่ 5 ยังเปิดพื้นที่ให้ศาสนาคริสต์ได้เข้ามาเผยแพร่ในอีสาน ภายใต้การสนับสนุนจากรัฐ โดยเข้ามาผ่านทางหัวเมืองอุบลราชธานีในวันที่ 24 เมษายน พ.ศ. 2424 (Bayet, 1984) แล้วแพร่หลายไปตามดินแดนแม่น้ำโขงผ่านนครพนมเข้าสู่สกลนครจนสามารถตั้งศาสนสถานที่เราเรียกว่า อัครมณฑลหนองแสง-ท่าแร่ ในขณะที่ศาสนาอิสลามซึ่งเป็นศาสนาที่มีอัตลักษณ์เฉพาะได้เข้ามาสู่สังคมอีสานพร้อมกับมุสลิมที่เดินทางเพื่อแสวงหาที่ทำกินและตั้งรกรากในฐานะเป็นพ่อค้าโคกระบือ (Chuchuy, 1990) ทำให้ต่อมา อีสานได้กลายเป็นพื้นที่ที่เปิดกว้างในการรับเอาวัฒนธรรมทางความเชื่อเข้ามาอย่างหลากหลาย ระยะเวลาที่มีการขับไล่กลุ่มคนต่างวัฒนธรรมออกจากชุมชนจนเกิดความขัดแย้งจนนำไปสู่ความรุนแรง ต่อมา ชาวอีสานได้เลือก รับ ปรับ ผสมผสานเพื่อปรับตัวเข้ากับวัฒนธรรมที่มาจากภายนอกได้อย่างน่าสนใจ

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

เพื่อศึกษาการปรับตัวทางวัฒนธรรมความเชื่อของชาวอีสาน

วิธีดำเนินการวิจัย

แบบแผนการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) แบบแผนการวิจัยทั้งการการศึกษาเอกสาร และเก็บข้อมูลภาคสนาม นำมาตรวจสอบความสมบูรณ์ของข้อมูลและวิเคราะห์ด้วยแนวคิดและทฤษฎี

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

กลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญ ได้มาด้วยการเลือกแบบเจาะจง (Purposive Selection) จำนวน 36 รูป/คน คือ ผู้นำทางศาสนา (พระสงฆ์/นักบวช) นักวิชาการทางศาสนา ผู้นำถือศาสนา (ศาสนิก)

เครื่องมือวิจัย

ผู้วิจัย ใช้เครื่องมือประกอบด้วย

1. แบบสำรวจ (Survey) ใช้สำหรับลงเก็บข้อมูลพื้นที่อีสานครอบคลุมจังหวัดมหาสารคาม อุบลราชธานี สกลนคร และมุกดาหาร
2. แบบสัมภาษณ์ (Interview) โดยใช้แบบสัมภาษณ์ที่มีโครงสร้าง (Structured Interview) โดยใช้สัมภาษณ์ในประเด็นเกี่ยวกับความเชื่อที่หลากหลายและการปรับตัวของชาวอีสาน
3. แบบสังเกต ใช้แบบสังเกตอย่างมีส่วนร่วม (Participant Observation) และแบบสังเกตอย่างไม่มีส่วนร่วม (Non-Participation Observation) เพื่อเก็บข้อมูลในภาคสนามผ่านการประกอบพิธีกรรมและวิถีชีวิต
4. แบบบันทึกการสนทนากลุ่ม (Focus Group) โดยมีกลุ่มเป้าหมายเข้าร่วมสนทนาค้างละ 3-4 คน

เครื่องมือทั้ง 4 ชุด สร้างจากการสำรวจและเก็บข้อมูลเอกสารและข้อมูลภาคสนามเบื้องต้นแล้วจัดทำฉบับร่างเสนอให้ผู้เชี่ยวชาญ 5 คน ตรวจสอบความถูกต้องและตรวจสอบแบบสามเส้า (Triangulation) นำมาปรับแก้แล้ว นำไปทดลองใช้กับผู้ให้ข้อมูลสำคัญที่ใกล้เคียงกับผู้ให้ข้อมูลในพื้นที่ จากนั้น นำมาปรับแก้จนได้ฉบับที่สมบูรณ์

การเก็บรวบรวมข้อมูล

เริ่มจากการสำรวจเอกสารจนได้ข้อมูลเบื้องต้น จากนั้น ลงพื้นที่ภาคสนามโดยใช้เครื่องมือทั้งแบบสำรวจ สัมภาษณ์ สังเกตและบันทึกการสนทนากลุ่มจากผู้ให้ข้อมูลสำคัญจนครบตามวัตถุประสงค์การวิจัย

การวิเคราะห์ข้อมูล

เมื่อได้ข้อมูลมาแล้ว ได้ตรวจสอบความสมบูรณ์ของข้อมูล นำข้อมูลมาจัดกระทำ จำแนก จัดหมวดหมู่ สรุปข้อมูลแต่ละประเภท และนำมาวิเคราะห์ ตีความข้อมูลผ่านแนวคิดและทฤษฎี นำเสนอผลการวิจัยเชิงพรรณนาวิเคราะห์ (Descriptive Analysis)

ผลการวิจัย

1. การปรับตัวทางวัฒนธรรมความเชื่อเกี่ยวกับผี ดินแดนที่เรียกว่า “อีสาน” เป็นพื้นที่ที่ถูกยึดครองโดยความเชื่อเกี่ยวกับผีมาก่อน เนื่องจากเป็นสังคมเกษตรกรรมที่พึ่งพิงธรรมชาติ ชาวอีสานมีวิถีชีวิตและความเชื่อที่สัมพันธ์กับธรรมชาติ การผลิตในระบบการเกษตรของชาวอีสาน จำเป็นพึ่งพิงธรรมชาติ จึงต้องปรับตัวให้เข้ากับฤดูกาล เช่น การทำนา ต้องอาศัยน้ำฝนจำนวนมากในฤดูฝน จึงจะสามารถเพาะปลูกได้บนพื้นที่สูง แห้งแล้ง ภัยแล้ง เป็นดินทรายส่วนมาก การเพาะปลูกข้าวเป็นอาชีพหลักในการผลิตอาหารของชาวอีสาน ในปีที่มีน้ำอุดมสมบูรณ์ ผลิตผลทางการเกษตรก็ได้จำนวนมาก เพียงพอต่อการยังชีพ แต่บางครั้ง ก็เกิดภาวะฝนทิ้งช่วง หรือฝนแล้ง ย่อมส่ง

ผลกระทบโดยตรงต่อผลิตผลทางการเกษตรอื่นๆ โดยเฉพาะข้าว ซึ่งเป็นปัจจัยหลักในการดำรงชีพของชาวอีสาน ดังนั้น การผลิตข้าวในระบบการเกษตร จึงมีทั้งความมั่นคงและความเสี่ยงในพื้นที่ราบสูง จนส่งผลต่อความเชื่อของชาวอีสานที่เชื่อว่า ความมั่นคงและความเสี่ยงเกิดจากบางสิ่งบางอย่างที่สามารถดลบันดาลให้ฝนฟ้า หรือธรรมชาติเป็นไปตามอำนาจของสิ่งนั้น ซึ่งเรียกสิ่งที่มีอำนาจเหนือธรรมชาติรวมๆ ว่า “ผี” คนในท้องถิ่นอีสานเดิม จึงเชื่อและประกอบพิธีกรรมเกี่ยวกับผีเป็นหลัก เพื่อให้เกิดความอุดมสมบูรณ์แก่การประกอบอาชีพเกษตรกรรม และประกันความเสี่ยงอันเกิดจากธรรมชาติ เช่น บุญบั้งไฟ บุญข้าวประดับดิน เป็นต้น พิธีกรรมเหล่านี้ เป็นปรากฏการณ์ที่เชื่อมโยงความเชื่อเกี่ยวกับผีในระบบเกษตรกรรม ต่อมา ก็มีวิวัฒนาการเกี่ยวกับผีคุ้มครองผู้คนในท้องถิ่นนั้นๆ ซึ่งอาจเรียกแตกต่างกันออกไป เช่น ผีปู้ตา ผีฟ้า เป็นต้น ผีเหล่านี้ มีอิทธิพลต่อพฤติกรรมของชาวอีสานมาโดยตลอด แม้ว่าตอนหลังจะมีคตินิยมพราหมณ์ และพุทธเข้ามา โดยพบหลักฐานเป็นพระพุทธรูปศิลปกรรมแบบทวารวดี ได้แก่ พระนอนสลักอยู่บนหน้าผายอดเขาภูเวียงระหว่างเขตอำเภอชุมแพและอำเภอภูเวียง จังหวัดขอนแก่น เมืองจำปาศรีที่ อ.นาคูน จ.มหาสารคาม พบศาสนสถานที่สำคัญทางชาว พุทธฐานอาคารทางพุทธศาสนา อาจจะเป็นฐานโบสถ์ พบใบเสมาที่ทำด้วยศิลาแลง เช่นเดียวกับ ที่พบในเขตฟ้าแดดสงยางที่กาฬสินธุ์ ศาสนสถานทั้งหมดอยู่ในยุคทวารวดี (Wallipodom, 1990) การแพร่หลายของพุทธศาสนาในดินแดนแห่งนี้ ได้สวมทับบนฐานความเชื่อของขอม (พราหมณ์) และผี

เมื่อมองผ่านจารีตอีสาน จะพบการผสมผสานทางความเชื่อที่หลากหลายทั้งผี พราหมณ์ พุทธปรากฏอยู่ในวิถีชีวิตในรูปแบบการผสมผสานที่กลมกลืนจนไม่สามารถแยกได้อย่างชัดเจน โดยเฉพาะเมื่อมองผ่านวิถีชีวิตของชาวอีสานที่ประกอบพิธีกรรมในรอบ 1 ปี หรือจารีตที่ปฏิบัติในรอบปี เรียกว่า “ฮีต 12” พบว่า เดือนอ้าย หรือเดือนเจียง บุญเข้ากรรม เรียกแบบพุทธว่า ปรีวาसरกรรม ตามความเชื่อเดิมชาวอีสานจะทำพิธีเลี้ยงผีแล่น หรือผีบรรพบุรุษ เมื่อพุทธศาสนาเข้าในดินแดนแถบนี้ ก็นำเอาพิธีกรรมทางพุทธบัญญัติมาเป็นฮีตแทนฮีตเดิมที่นับถือผี โดยจัดให้พระสงฆ์เข้าปรีวาसरกรรมแทน ส่วนพิธีกรรมเลี้ยงผีแล่นผีบรรพบุรุษก็ยังปรากฏอยู่แต่เพียงร่องรอยเท่านั้น ชาวอีสานข้างและอีสานก็สถาปนาพิธีกรรมแบบพุทธเข้ามาแทนพื้นที่ผีซึ่งยังปรากฏในวิถีชีวิตชาวอีสาน เดือนยี่ บุญคูณลาน บางแห่งเรียกว่า บุญกุ่มข้าว หรือบุญกุ่มข้าวใหญ่ เป็นพิธีกรรมที่เกี่ยวกับความเชื่อเรื่องผีตาแฮก (โพสพ หรือโพสภ) ที่ชาวอีสานเชื่อว่า เป็นผีที่อวยพรให้ชาวนาได้รับผลผลิตจากการทำนา คือ ข้าวอุดมสมบูรณ์ ชาวนาจึงรู้สึกสำนึกในบุญคุณของผีตาแฮก จึงประกอบพิธีเพื่อตอบแทน ขณะที่ในเดือนสาม ก็ทำบุญข้าวจี สอดคล้องกับเป็นช่วงที่ชาวนาเก็บเกี่ยวผลผลิตแล้ว พร้อมทั้งจะนำเอาข้าวใหม่มอบให้ตอบแทนแก่สิ่งศักดิ์สิทธิ์ หรือผี จึงประกอบพิธีกรรมนี้ขึ้น เมื่อพุทธศาสนาแพร่หลายเข้ามาภายหลัง จึงทำให้ชาวนาประกอบพิธีกรรมแบบผสมผสาน กล่าวคือ ต้องนำผลผลิตไปถวายพระสงฆ์ก่อน แล้วจึงอุทิศไปให้ผี พอถึงเดือนสี่ ชาวอีสานก็ทำบุญเวส หรือพระเวส คติเดิมก่อนพุทธศาสนาเข้ามายังดินแดนแห่งนี้ ชาวบ้านประกอบพิธีเก็บดอกไม้มาบูชาผีที่ดูแลคุ้มครองสอดคล้องกับงานวิจัยของสุริยา สมุทคุปต์ และพัฒนา กิตติอาษาที่พบว่า เมื่อพุทธเข้ามาจึงได้นำเอาคติเกี่ยวกับเถรวาทที่สอนการบำเพ็ญบารมีมาเทศน์สอนจนกลายเป็นประเพณีการเทศน์เรื่องพระเวสสันดร อาจเป็นคติที่ใหม่พร้อมกับอำนาจรัฐส่วนกลางก็ได้ เพราะท้องถิ่นอีสานเดิม ไม่นิยมเทศน์เวสสันดรชาดก ต่อเมื่ออำนาจรัฐไทยส่วนกลางแพร่ขยายมาในช่วงรัชกาลที่ 4 เรื่อยมา ชาวอีสานจึงได้รับเอาคติการเทศน์ภาคกลางที่เรียกว่า เทศน์มหาชาติ มาในภาคอีสาน แต่ก็ยังเห็นร่องรอยของความเชื่อในระบบเกษตรกรรม คือ เรื่องน้ำ โดยในเวสสันดรชาดกยังกล่าวถึงฝนโบกขรพรรษ รวมถึงการแห่พระอุปัศตู ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของน้ำ เพราะพระอุปัศตูมักอาศัยอยู่ในน้ำ นอกจากนั้น เครื่องประกอบในบุญเวสยังประกอบด้วย

พืชอย่าง กล้วย อ้อย ใบคูณ ใบยอ รวงผึ้ง ฯลฯ ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงสัญลักษณ์ที่หมายถึงความอุดมสมบูรณ์ของสังคมเกษตรกรรม (Samuttakup and Kitiarsa, 2001)

เดือนห้า คนในท้องถิ่นแห่งนี้ เดิมมีเพียงการนำเอาของคลัง เช่น คาบ มีดลงยันต์ ของคลัง ของรักษา เป็นต้น ที่เก็บรักษาไว้บนหิ้งผีในแต่ละบ้านลงมาทำพิธีสงฆ์ (ฮตสงฆ์) ด้วยน้ำอบน้ำหอม และเดือนหกเป็นบุญบั้งไฟ เป็นคติที่สะท้อนถึงความเชื่อดั้งเดิมของคนในท้องถิ่นอีสานที่มีวิถีชีวิตที่สัมพันธ์กับอาชีพเกษตรที่ต้องพึ่งพิงน้ำฝนจากธรรมชาติ การทำบุญบั้งไฟสะท้อนให้เห็นความเชื่อว่า มีผีแถนผีฟ้าที่ควบคุมฟ้าฝนอยู่เบื้องบน เมื่อถึงฤดูกาลทำนา จึงได้ทำพิธีขอฟ้าขอฝนจากผีแถน จนเกิดตำนานเกี่ยวกับผีฟ้าผีแถนขึ้นมาในภายหลังสอดคล้องกับงานวิจัยของสุริยา สมุทคุปต์ พบว่า เมื่อศาสนาพุทธเข้ามายังดินแดนแห่งนี้ จึงได้ผนวกเอาบุญพิธีเข้าร่วมในขั้นตอนบุญประเพณีบั้งไฟในภายหลัง เช่น มีการเจริญพระพุทธมนต์ ถวายภัตตาหารแด่พระสงฆ์ และบางหมู่บ้านก็จะจัดพิธีบวงสรวงหมู (Samuttakup, 2000) เดือนเจ็ด บุญข้าชะ (ชำระ) เป็นการบูชาผิอารักษ์ หรือผีปุตตาที่ทำหน้าที่ปกป้องรักษาบ้าน หรือท้องถิ่นนั้นๆ ให้อยู่ดีมีสุข ชาวอีสานจึงประกอบพิธีบูชาด้วยการชำระสะสางสิ่งที่ไม่ดีออกจากบ้านเรือน และอัญเชิญผิอารักษ์มาทำหน้าที่ปกป้องรักษาบ้านเมืองให้อุดมสมบูรณ์ ปัจจุบัน มีการทำบุญโดยมีการนิมนต์พระสงฆ์มาเจริญพระพุทธมนต์ แล้ววงด้ายสายสิญจน์รอบชุมชนเพื่อความเป็นสิริมงคลและเดือนแปด บุญเข้าพรรษา ซึ่งเป็นคติแบบพุทธที่เข้ามาทีหลัง เดิมชาวอีสานน่าจะไม่มีพิธีกรรมในช่วงนี้ที่ชัดเจน เพราะเป็นช่วงที่มีวิถีชีวิตที่มุ่งมั่น และใช้เวลาส่วนมากอยู่ที่ท้องทุ่งในการทำนา เช่น ไถนา ดำนา ทดน้ำ ตรวจดูคันนา ตรวจดูข้าวกล้า เป็นต้น เวลาในแต่ละวัน จึงหมดไปกับการอยู่ในท้องไร่ท้องนาเป็นส่วนมาก การประกอบพิธีกรรมอาจใช้เวลาในการเตรียมและทำนานา จึงเหมาะสมที่จะประกอบพิธีกรรมใดๆ ส่วนบุญเข้าพรรษาเป็นคติพุทธที่เข้ามาในดินแดนแห่งนี้ในภายหลัง

เดือนเก้า ข้าวประดับดิน เดิมเป็นคติเกี่ยวกับผีบรรพบุรุษ ในช่วงนี้ ในทุ่งนาเริ่มมีงานที่น้อยลง เพราะข้าวเริ่มเขียวงาม ชาวนาไม่ต้องกังวลกับการดูแลท้องนามากนัก ประกอบกับเริ่มมีผลผลิตที่มีความอุดมสมบูรณ์ทั้งปูปลาอาหาร และน้ำท่า ชาวนามักได้อาหารที่มาจากน้ำ ทำให้นึกถึงบรรพบุรุษที่ล่วงลับแล้ว เมื่อตนเองได้อาหารที่อุดมสมบูรณ์ ก็ต้องการตอบแทนบุญคุณบรรพบุรุษที่ล่วงลับไปแล้ว จึงได้ประกอบพิธีด้วยการนำเอาใบตองมาห่อข้าวกับอาหารที่ได้มาแล้วไปวางไว้ตามหัวเสาหรือต้นไม้เพื่อให้ผีได้มารับเอา ถึงเดือนสิบทำบุญข้าวสาก หรือสลากภัต เป็นคติพุทธที่เข้ามาทีหลัง เดิมท้องถิ่นอีสานยังเชื่อในผี พิธีส่งข้าวปลาอาหารให้กับบรรพบุรุษ เป็นพิธีกรรมที่ทำต่อเนื่องมาจากเดือนเก้า คือการเอาห่อข้าวปลาอาหารไปส่งอุทิศให้ผีบรรพบุรุษ เดือนสิบเอ็ดคติเดิมของคนในท้องถิ่นอีสานเป็นการประกอบพิธีเกี่ยวกับการบูชาพระยานาคด้วยการเลี้ยง (แข่ง) เรือ เพื่อให้เกิดความอุดมสมบูรณ์แก่ข้าวกล้าที่เริ่มออกรวง เมื่อประกอบพิธีบูชาพระยานาคได้อย่างถูกต้อง จะส่งผลข้าวในนาได้ผลผลิตมาก แต่เดือนสิบสองชาวท้องถิ่นบางแห่งมักประกอบพิธีบูชาพระยานาค (เงือก) ที่ต่อเนื่องมาจากเดือนสิบเอ็ดเรื่อยมา

การนับเดือนแบบตัดขาดจากกันเป็นเดือนๆ ในคติท้องถิ่น น่าจะไม่มี เพราะชาวนาถือเอาวงจรรอบการผลิตทางการเกษตรเป็นตัวตั้งในการประกอบพิธีกรรม ซึ่งจะเห็นว่า พิธีกรรมแต่ละเดือนที่กล่าวมา จะถูกจัดทำให้เป็นไปอย่างสอดคล้องกับวิถีวัฒนธรรมการผลิตข้าวเป็นหลัก ดังนั้น เมื่อมีการแยกเดือนในแต่ละช่วงออกจากกันอย่างเด็ดขาดแล้วกำหนดเป็นเดือนๆ ที่ตัดขาดจากกันและนับเป็นเดือนๆ เพื่อให้ครบ 12 เดือน แล้วกำหนดให้มีบุญตามเดือน แต่ในวิถีชีวิตของชาวอีสานแบบเดิม จึงยังพบร่องรอยหลักฐานว่า มีบางประเพณี หรือพิธีกรรมที่ชาวนาอีสานยังทำต่อเนื่องกันมา แม้ว่าจะพ้นเดือนนั้นๆ แล้วก็ตาม การแยกนับเดือนน่าจะสัมพันธ์กับระบบสุริยคติ ซึ่งเกิดขึ้นในภายหลัง จึงกลายเป็นปัญหาในการแยกฮีตของอีสาน ซึ่งจริงๆ แล้ว ฮีตอาจมีไม่ครบ 12 ฮีตตามจำนวนเดือนดังที่กล่าว แต่ก็มี

บางฮีตที่ได้ตลอดทั้งปี บางฮีตอาจกินเวลานานถึง 2 เดือนรวมกันก็ได้ โดยจะเห็นได้จากพิธีกรรมที่คล้ายคลึงกัน เช่น เดือนแปด เดือนเก้า หรือเดือนสิบเอ็ด และเดือนสิบสอง เป็นต้น แสดงให้เห็นว่า โลกทัศน์เกี่ยวกับปฏิทินรอบปี ของชาวอีสาน ไม่ได้ถูกแบ่งแยกออกชัดเจนเป็นเดือนๆ ไป แต่ได้กำหนดเอาตามวงจรระบบการผลิตแบบเกษตรกรรม เป็นหลัก (ความอุดมสมบูรณ์) และความเชื่อเกี่ยวกับผีเป็นส่วนที่เชื่อมโยงชาวนาเมื่อได้ผลผลิตที่อุดมสมบูรณ์ต้องการ แสดงออกถึงความกตัญญูต่อผิอารักษ์ หรือผีบรรพบุรุษที่ล่วงลับไป ในขณะเดียวกัน ก็หวังให้ผีเหล่านี้ ปกป้อง คุ้มครอง และทำให้เกิดความอุดมสมบูรณ์มากยิ่งขึ้น (Meethaisong, 2017)

2. การปรับตัวทางวัฒนธรรมความเชื่อเกี่ยวกับพราหมณ์ ชุดความเชื่อของกลุ่มคนที่อาศัยอยู่แถบลุ่มแม่น้ำสินธุซึ่งเป็นชุมชนที่มีวิถีชีวิตวัฒนธรรมแบบเกษตรกรรมโดยอาศัยธรรมชาติ ทำให้เกิดโลกทัศน์ทางความเชื่อเกี่ยวกับธรรมชาติ เช่น เชื่อว่าธรรมชาติเป็นสิ่งที่พลัดอำนาจกลับ หรือแม้แต่ปรากฏการณ์ธรรมชาติ เช่น พายุร้าย พายุฝน เป็นต้น ความเชื่อในลักษณะเช่นนี้ อาจเรียกว่า เป็นความเชื่อที่เป็นปฐมบรรพ์ (Primitive Belief) ต่อมาได้พัฒนาความเชื่ออย่างเป็นระบบมากขึ้น กลายเป็นศาสนาพราหมณ์ซึ่งเน้นการประกอบพิธีกรรมเกี่ยวกับเทพเจ้า (วิญญาณศักดิ์สิทธิ์) เพื่อตอบโจทยสังคมเกษตรกรรมที่ราบลุ่มน้ำสินธุ เมื่อมีการเดินทางของผู้คนมากขึ้น ทำให้ศาสนาจากลุ่มน้ำสินธุแพร่ไปยังดินแดนต่างๆ รวมถึงประเทศไทยด้วย ได้รับคติแบบพราหมณ์เข้ามาในฐานะเป็นชุดโลกทัศน์ที่อธิบายสถานะของชนชั้นปกครองได้แบบคติเทวราชา ทำให้ราชสำนักสยามรับเอาคติพราหมณ์-ฮินดูเข้ามาในฐานะเป็นชุดความเชื่อที่รับรองสถานภาพของกษัตริย์ให้มั่นคง เช่น พิธีราชาภิเษก พิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ เป็นพิธีกรรมเกี่ยวกับการเสี่ยงทายความอุดมสมบูรณ์ในการทำเกษตร มีการอัญเชิญเทวดา นางธรรณี นางพระคงคา นางพระโพสพ มาประชุมในพิธี (Sommot Amarabhanhu, 1965) โดยเชื่อว่า กษัตริย์คือสมมติเทพที่จะต้องเสด็จมาเป็นประธานประกอบพิธีแรกนาเสี่ยงทาย และสร้างความเชื่อมั่นให้แก่เกษตรกร ชุดความเชื่อดังกล่าวถูกใช้และทำให้ดำรงอยู่ในราชสำนักไทยเป็นส่วนมาก ไม่พบในพิธีราษฎร์ทั่วไป โดยเฉพาะในสังคมอีสาน จะเห็นมีบ้างก็คือความเชื่อเกี่ยวกับขวัญซึ่งเป็นความเชื่อที่สอดคล้องกับคติท้องถิ่นเกี่ยวกับผีในภาคอีสาน

3. การปรับตัวทางวัฒนธรรมความเชื่อเกี่ยวกับพุทธ ศาสนาพุทธน่าจะเข้ามาสู่ดินแดนอีสานหลายระลอกด้วยกัน แต่ก็ไม่สามารถสถาปนาความเป็นพุทธได้อย่างมีนัยยะสำคัญ ได้แทรกเข้าไปในวิถีชาวบ้านอีสานผ่านการประดิษฐ์สร้างความเป็นพุทธใหม่บนพื้นฐานทางวัฒนธรรมความเชื่อท้องถิ่น โดยเฉพาะความเชื่อเกี่ยวกับผี ทำให้พุทธศาสนาปรากฏผ่านตำนาน พิธีกรรม รวมถึงหลักฐานทางโบราณคดี และการปฏิบัติในวิถีชีวิตชาวอีสาน พุทธศาสนาน่าจะเข้าสู่ดินแดนอีสานในพุทธศตวรรษที่ 18 เมื่ออาณาจักรล้านช้างในสมัยพระเจ้าฟ้างุ้มได้เข้ามามีอิทธิพลต่อบริเวณลุ่มแม่น้ำโขง และแผ่อิทธิพลมาสู่ภาคอีสานได้นำเอาพุทธศาสนาแพร่ขยายเข้ามาพร้อมๆ กับการอพยพผู้คนทั้งสองฝั่งแม่น้ำโขง โดยรับเอาพุทธศาสนาผ่านกัมพูชา (อินทปัตถนคร) ซึ่งนับถือพุทธมาก่อน โดยพระเจ้าฟ้างุ้มในฐานะเป็นราชบุตรเขยของกษัตริย์กัมพูชา เมื่อพระเจ้าฟ้างุ้มได้ขึ้นครองราชย์เหนืออาณาจักรล้านช้างและแผ่ขยายอาณาเขตทั่วอีสาน ได้นำเอาพุทธศาสนามาเผยแพร่ในอาณาจักรของพระองค์อย่างแพร่หลาย โดยได้อาราธนาพระปทุมมมหาเถระพร้อมทั้งภิกษุ 4 รูป สามเณร 3 รูป และพระบางจากกษัตริย์กัมพูชามาตั้งเมืองหลวงพระบาง ทำให้พุทธศาสนาแพร่หลายไปทั่วดินแดนล้านช้าง (Vachirapanno, 2012) จนถึงสมัยพระเจ้าวชิรพุทธศาสนาได้มาถึงจุดที่ลงตัวในการตอบสนองต่อความชอบธรรมของการดำรงอยู่ของระบบกษัตริย์และโครงสร้างสังคมลาว (Stuart-Fox, 2013) ในปี พ.ศ. 2040-2062 พระเจ้าโพธิสารขึ้นครองราชย์ ทรงเป็นพุทธศาสนิกที่เคร่งครัดรับสั่งให้บูรณะพระธาตุพนม พร้อมทั้งพระราชทานข้าหาสเป็นพุทธบูชาจำนวน 3,000 คน นอกจากนั้น ยังส่งทูตไปขอ

พระไตรปิฎกจากอาณาจักรล้านนา พร้อมทั้งนิมนต์พระเทพมงคลเถรมาจากเชียงใหม่ ในสมัยพระไชยเชษฐาธิราช (พ.ศ. 2092-2115) ขึ้นมามีอำนาจเหนืออาณาจักรล้านช้าง ทรงครองราชย์ที่เมืองเชียงใหม่อยู่ระยะหนึ่งเสด็จกลับเมืองเวียงจันทน์ พร้อมทั้งนำเอาพระแก้วมรกตมาไว้ที่เวียงจันทน์ ทำให้เมืองเวียงจันทน์กลายเป็นศูนย์กลางแห่งพุทธศาสนาในเขตลุ่มน้ำโขง พุทธศาสนาในภาคอีสานก็ได้รับอิทธิพลจากล้านช้าง เป็นพุทธศาสนาแบบชาวบ้าน (Popular Buddhism) สอดคล้องกับงานวิจัยของพิสิษฐ์ บุญไชยและทรงคุณ จันทจรที่พบว่า มีลักษณะผสมผสานระหว่างคติความเชื่อต่างๆ เข้าด้วยกัน พระสงฆ์กับชุมชนต่างมีปฏิสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด เช่น พระสงฆ์ในเขตมณฑลนครราชสีมาได้ช่วยคฤหัสถ์ทำไร่ทำสวน หรือแม่แต่ในประเพณีที่สำคัญ เช่น สงกรานต์ พระเถรก็ร่วมเล่นสงกรานต์ด้วย รวมถึงการทำบั้งไฟ เป็นต้น แสดงให้เห็นถึงพระสงฆ์มีบทบาททั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม การศึกษา สุขอนามัย และสิ่งแวดล้อม (Boonchai and Chantachon, 1997)

4. การปรับตัวทางวัฒนธรรมความเชื่อเกี่ยวกับคริสต์ โลกทัศน์ทางความเชื่อของศาสนาคริสต์ มีพระเจ้าเป็นศูนย์กลาง กลุ่มคนที่นับถือศาสนาคริสต์ในยุคแรก เป็นกลุ่มที่อาศัยอยู่แถบทะเลทราย มีการอพยพเพื่อหาสถานที่อุดมสมบูรณ์เพื่อตั้งหลักแหล่ง ต่อมา เมื่อการคมนาคมถูกทำให้มีข้อจำกัดน้อยลง ประกอบกับมีวัฒนธรรมในการเดินทางไปแสวงหาดินแดนใหม่ ทำให้ชาวคริสต์ออกเดินทางไปยังดินแดนต่างๆ ได้อย่างสะดวกมากขึ้น รวมถึงการเดินทางมายังดินแดนที่เรียกว่า “สยาม” กลุ่มพ่อค้า มิชชันนารี รวมถึงนักล่าอาณานิคม ล้วนนำเอาศาสนาคริสต์ไปด้วย ทำให้ศาสนาคริสต์เข้ามาในสยามในสมัยอยุธยาในฐานะเป็นศาสนาของฝรั่ง และแพร่กระจายไปยังดินแดนอุษาคเนย์อย่างรวดเร็ว โดยเฉพาะในภาคอีสานผ่านทางดินแดนแม่น้ำโขงเข้ามายังสกลนครที่เรียกว่า อัครมณฑลหนองแสง-ท่าแร่ ส่วนหนึ่งได้เข้ามายังหัวเมืองอุบลในวันที่ 24 เมษายน พ.ศ. 2424 (Bayet, 1984) โดยได้รับมอบที่ดินบริเวณทางทิศตะวันตกของเมือง ตั้งอยู่เหนือบึง (บุง) ตามลุ่มฝั่งแม่น้ำมูล มีสภาพเป็นป่ารก เคยเกิดโรคระบาดจนชาวบ้านต้องอพยพหนี มีหมู่บ้านชื่อว่า “บุงกะเทว” แล้วสร้างโบสถ์แห่งแรกที่บริเวณที่เรียกว่า “บุงกะเทว” (บุงกาแขว) ตั้งชื่อว่า “วัดแม่พระนฤมลทิน” ในวันที่ 5 ธันวาคม พ.ศ. 2424 (Ibiqu, 33) แต่ถือเอาวันแรกที่ได้รับการมอบที่ดินคือวันที่ 17 ตุลาคม พ.ศ. 2424 เป็นวันที่บุงกะเทวได้กลายเป็นศูนย์แห่งแรกของกลุ่มคริสต์ดั่งในภาคอีสาน อย่างไรก็ตาม แม้ว่าจะมีคนเริ่มเข้ามาเป็นศาสนิกมากขึ้น แต่ยังเป็นศาสนาที่ถูกมองจากคนอีสานว่าเป็นอื่น (Alienation) หรือเป็นศาสนาของคนผิวขาว มีเพียงชาวอีสานบางส่วนที่ได้รับการช่วยเหลือในลักษณะการสงเคราะห์จากโบสถ์แล้วหันมานับถือพระเจ้า รวมถึงผู้ที่สนใจในฐานะเป็นศาสนาใหม่ แต่ก็ไม่มากนัก อาจประเมินได้ว่าศาสนาคริสต์ก็ยังไม่สามารถจะประสบผลสำเร็จในการสร้างโลกทัศน์และสถาปนาตัวตนเข้าไปสู่จิตวิญญาณของคนอีสาน

5. การปรับตัวทางวัฒนธรรมความเชื่อเกี่ยวกับอิสลาม อิสลามเป็นศาสนาที่นับถือพระเจ้าองค์เดียว คืออัลลอฮ์ มีโลกทัศน์ทางความเชื่อที่พัฒนาการมาจากศาสนายูดาห์และศาสนาคริสต์ แต่มีอัตลักษณ์เฉพาะที่โดดเด่นทางวัฒนธรรมที่เรียกว่า “อิสลาม” ผู้ที่นับถือเรียกว่า “มุสลิม” (Meethaisong, 2008) มีศาสดาชื่อว่ามุฮัมมัด แต่ไม่มีนักบวช มุสลิมทั้งชายและหญิงมีหน้าที่ต้องปฏิบัติศาสนกิจเท่าเทียมกัน (International Religious Dictionary, 2005) กล่าวคือ การละหมาด การถือศีลอด การจ่ายซะกาต และการไปฮัจญ์ โดยมีคัมภีร์อัล-กุรอานเป็นรากฐานทางความคิดและความเชื่อรวมถึงกฎเกณฑ์หรือธรรมนูญในการดำเนินชีวิตของมุสลิมทุกคน ศาสนาอิสลามเข้ามาสู่ประเทศไทยเท่าที่พบร่องรอยน่าจะเข้ามาตั้งแต่ในสมัยสุโขทัย เพราะพบคำในจารึกว่า ปสาน ซึ่งมีความหมายตรงกับภาษาอาหรับว่า ตลาด ประกอบการชาวมุสลิมเป็นกลุ่มคนที่มีวัฒนธรรมในการเดินทางค้าขาย ศาสนาอิสลามจึงแพร่กระจายเข้ามาพร้อมกับการเดินทางค้าขายและแสวงหาดินแดนใหม่ของชาวมุสลิม จึงเข้าสู่ประเทศไทยหลาย

ระลอกด้วยกัน แม้ในสมัยอยุธยา ก็พบว่าชาวมุสลิมเข้ามามีอิทธิพลในราชสำนักไทยในฐานะพ่อค้าที่นำเอาความรู้สมัยใหม่เข้ามายังประเทศไทย ราชทูตฝรั่งเศสประเมินจำนวนชนชาติมุสลิมในกรุงเทพฯ เมื่อ พ.ศ. 2228 ว่ามีประมาณ 40 ชาติ (Annals, 1964) ต่อมา ได้กระจายไปตั้งหลักแหล่งไปทั่วลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ประกอบกับในสมัยรัตนโกสินทร์มีการกวาดต้อนเชลยศึกชาวมลายูภาคใต้เข้ามาจำนวนมาก ทำให้ชาวมุสลิมกระจายไปตั้งหลักแหล่งทั้งในกรุงเทพฯ พระนครศรีอยุธยา นนทบุรี ปทุมธานี เป็นต้น ทำให้มุสลิมในส่วนกลางกลายเป็นศูนย์กลางของอิสลามทั่วประเทศ มีสำนักจุฬาราชมนตรี และมัสยิดกลางแห่งประเทศไทยเป็นศูนย์กลางรวมความเชื่อ ต่อมา ชาวมุสลิมก็ได้กระจายไปยังจังหวัดต่างๆ ทั่วประเทศไทย

ภาคอีสานมีกลุ่มมุสลิมเข้ามาอาศัยอยู่ในลักษณะการตั้งถิ่นฐานเมื่อหลังสงครามโลกครั้งที่ 1 (พ.ศ. 2457-2461) กลุ่มแรกที่เข้ามา คือ มุสลิมที่เป็นชาวปากีสถาน (ปาตาน) โดยมาพร้อมกับการสร้างทางรถไฟจากกรุงเทพฯ ไปอุบลราชธานีและหนองคาย และทำงานรับจ้างเป็นกรรมกรสร้างทางรถไฟ ต่อมาเห็นว่าภาคอีสานมีโคกระบือมาก จึงหันมาทำอาชีพค้าขายและชำแหละเนื้อขาย ได้แต่งงานกับหญิงในท้องถิ่น จึงมีลูกหลายกระจายไปทั่วเกือบทุกจังหวัดในภาคอีสาน แต่เมื่อเทียบกับภาคอื่นๆ แล้วถือว่าน้อยมาก จากการสำรวจในปี พ.ศ. 2530 มีชาวมุสลิมเพียง 2,975 คน ใน 10 จังหวัดของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (Siam almanac, 1987) โดยอาศัยอยู่ในจังหวัดนครราชสีมา มากที่สุด รองลงมาคืออุบลราชธานี อุตรดิตถ์ ขอนแก่น ตามลำดับ ประกอบอาชีพเกี่ยวกับปศุสัตว์จำพวกโค-กระบือ โดยเฉพาะมุสลิมกลุ่มเชื้อสายปาตาน ศูนย์กลางอยู่ที่อำเภอกระสังข์ จังหวัดบุรีรัมย์ อำเภอเมือง อำเภอบ้านไผ่ จังหวัดขอนแก่น ต่อมา มีชาวมุสลิมเชื้อสายมลายู (มาเลย์) และเบงกาลี (บังคลาเทศ) เข้ามาสมทบทำให้มีประชากรเพิ่มจำนวนมากขึ้น จากการสำรวจในปี พ.ศ. 2532 พบว่า มีประชากรชาวมุสลิม จำนวนถึง 4,967 คน 845 ครอบครัว กระจายกันอยู่ทั่วไปในภาคอีสาน ท่ามกลางวัฒนธรรมแบบพราหมณ์-ฮินดู พุทธและผี ทำให้มุสลิมต้องปรับตัว โดยเฉพาะด้านภาษา อาหาร การประกอบอาชีพ รวมถึงที่อยู่อาศัย ชาวมุสลิมอีสานแม้จะมีจำนวนน้อยแต่ก็เป็นมุสลิมที่ค่อนข้างมีคุณภาพ มีการศึกษาที่ดี มีฐานะทางเศรษฐกิจจากการประกอบอาชีพค้าขายและเป็นเจ้าของธุรกิจเกี่ยวกับเนื้อโค-กระบือ ในด้านวัฒนธรรม แม้ว่าจะมีอัตลักษณ์ทางศาสนาที่โดดเด่นเฉพาะดูเหมือนจะแปลกแยกจากชาวอีสานทั่วไป แต่ก็สามารถปรับตัวเข้ากับชาวอีสานในแต่ละท้องถิ่นซึ่งมีความยืดหยุ่นทางวัฒนธรรมสูง

อภิปรายผล

1. การปรับตัวทางวัฒนธรรมความเชื่อเกี่ยวกับผี พุทธศาสนาอีสานมีลักษณะเฉพาะที่ผสมผสานเข้ากับหลากหลายความเชื่อโดยเฉพาะความเชื่อดั้งเดิม คือ ผี ทำให้เห็นพุทธศาสนาแบบอีสานผ่านการปฏิบัติในวิถีชีวิตที่เรียกว่า ฮีต 12 จะเห็นได้ชัดว่าใน 12 ฮีตมีคติความเชื่อเกี่ยวกับผีแทรกอยู่ทุกฮีต แต่มีฮีตที่มีพุทธศาสนาอย่างชัดเจนคือ บุญเข้ากรรม หรือปวารณาในเดือนอ้าย เป็นบุญที่ชาวบ้านร่วมกับวัดจัดขึ้นเพื่อให้พระสงฆ์ที่ปฏิบัติดีได้มาแสดงความสำนึกผิดต่อคณะสงฆ์ ในขณะที่ชาวบ้านก็ถือโอกาสที่พระสงฆ์มารวมกันจำนวนมากทำบุญถวายทาน พอถึงเดือนยี่ก็ทำบุญคูณลาน ซึ่งเดิมเป็นพิธีกรรมตามความเชื่อเกี่ยวกับผีในระบบการเกษตรด้วยการนำผลผลิตไปเช่นไหว้ผี แต่เมื่อหันมานับถือพุทธศาสนาก็นำเอาผลผลิตไปถวายพระสงฆ์ด้วย เดิมทำบุญที่ลานข้าวด้วยการสูกุญชรข้าวและเลี้ยงผีนา ต่อมาเมื่อไม่ทำลานข้าวแล้วก็นิยมนำข้าวใส่กระสอบมากองรวมกันที่วัด ทำพิธีสูกุญชรข้าว นิมนต์พระสงฆ์มาเจริญพุทธมนต์แล้วก็ถวายข้าวแก่พระสงฆ์ ส่วนเดือนสามก็ทำบุญข้าวจี๋ นิยมรวบเข้ากับบุญเดือนห้า คือ บุญवेशที่เกี่ยวกับคติทางพุทธ พอถึงเดือนห้าก็ทำบุญสงกรานต์ ชาวพุทธอีสานถือว่าเป็นวันที่ญาติพี่น้องมารวมกัน

พร้อมหน้าพร้อมตาจึงทำพิธีสงฆ์และบังสุกุลอัฐิบรรพบุรุษที่บรรจุไว้ที่วัด นิมนต์พระสงฆ์มาทำพิธี ณ บริเวณที่บรรจุอัฐิ เดือนหกก็ทำบุญบังไฟซึ่งสัมพันธ์ฟ้าฝนและแผ่นดินขณะเดียวกันก็มีการสดทรงพระด้วย เดือนเจ็ดก็ทำบุญชำระก็จะนิมนต์พระสงฆ์มาเจริญพุทธมนต์ด้วย พอถึงเดือนแปดก็เป็นบุญเข้าพรรษาซึ่งเป็นพิธีทางพุทธศาสนา เดือนเก้าบุญข้าวประดับดินเป็นการนำผลผลิตไปให้ผีบรรพบุรุษเดิมนำไปให้ตามหัวไร่ปลายนาหรือตามต้นไม้ปลายดอ เมื่อหันมานับถือพุทธก็มักไปทำที่วัดและถวายแก่พระสงฆ์ด้วย เดือนสิบก็ทำบุญข้าวสากหรือสลาก เดือนสิบเอ็ดบุญออกพรรษา และเดือนสิบสองคือบุญกฐิน จะเห็นได้ว่าพุทธศาสนาได้ประนีประนอมเข้ากับความเชื่อเกี่ยวกับผีในระบบเกษตรได้อย่างแนบเนียนในแทบทุกชีวิตในวิถีชีวิตของชนอีสาน แต่ว่าทศวรรษและวิถีปฏิบัติแบบพุทธศาสนาได้เพิ่มการครอบงำเหนือรูปแบบที่หลากหลายของลัทธิบูชาผีที่เคยดำรงอยู่อย่างอิสระจากประเพณีปฏิบัติทางพุทธศาสนา พิธีการทำบุญแบบพุทธที่มีศูนย์กลางที่วัดได้เพิ่มระดับความอลังการตื่นตาตื่นใจมากยิ่งขึ้น ในขณะที่พิธีกรรมบูชาผีลดบทบาทลง โดยเฉพาะอย่างยิ่งพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับการบูชาผีบรรพบุรุษฝ่ายหญิงและลัทธิบูชาผีอารักษ์ของหมู่บ้าน อย่างไรก็ตาม ในเวลาเดียวกันทั้งในเมืองและชนบทรอบนอกกลับเกิดคนทรงมีอาชีวะเพิ่มขึ้นจำนวนมาก ตั้งแต่ทศวรรษ 1960 เป็นต้นมา คนทรงส่วนใหญ่เหล่านี้เลื่อมใสในพุทธศาสนาแม้ว่าการทรงเจ้าที่ปฏิบัติอยู่นั้นจะขัดแย้งกับหลักพุทธศาสนาก็ตาม (Tanabe, 1993) ขณะที่ Rittidet (2007) ที่ศึกษาวิจัยการปรับตัวของชาวนาอีสาน พบว่า ชาวนาไทยลาวอีสานไม่แยกแยะความเชื่อแบบสุดโต่ง จะเป็นการมองสิ่งรอบๆ เป็นทางสายกลางตามหลักพุทธศาสนา มีการผสมผสานพิธีกรรมผ่านการขอฝนฟ้า การบูชาผีปู่ตา การเสี่ยงทายผ่านจ้ำหรือนางเทียมเพื่อให้เกิดความอุดมสมบูรณ์ในการทำนาทำให้เห็นการปรับตัวชาวอีสานด้วยการผสมผสานหลากหลายความเชื่อผ่านวิถีการเกษตรเข้าด้วยกัน

2. การปรับตัวทางวัฒนธรรมความเชื่อเกี่ยวกับพราหมณ์ ความเชื่อเกี่ยวกับศาสนาพราหมณ์เข้ามายังดินแดนภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ก่อนศาสนาพุทธและยึดครองพื้นที่ทางความเชื่อผ่านวัฒนธรรมแบบขอมในประเทศไทยที่กระจายไปทั่วภูมิภาครวมถึงอีสานด้วย คนไทยรับเอาคติความเชื่อในศาสนาพราหมณ์มาและปฏิบัติแพร่หลายอยู่ในราชสำนักมาก่อน เพราะหลักคำสอนของศาสนาพราหมณ์สามารถอธิบายสถานะของกษัตริย์ชัดเจนในฐานะเป็นเทพเจ้าที่จุติลงมาปกครองโลกมนุษย์ (สมบูรณาญาสิทธิราชย์) ทำให้กษัตริย์มีความชอบธรรมในการปกครองประเทศอย่างไม่ต้องถูกท้าทายอำนาจ เพราะมีระบบความเชื่อได้รับรองสถานะดังกล่าวไว้อย่างมั่นคง ดังนั้น ศาสนาพราหมณ์จึงยังคงอยู่กับระบบกษัตริย์ไทยอย่างมั่นคงและยาวนาน ต่อมา เมื่อรับเอาศาสนาพุทธเข้ามา ก็ทำให้ศาสนาพราหมณ์และศาสนาพุทธต่างปรับตัวเข้าหากัน โดยเห็นได้ชัดเจนในสมัยรัชกาลที่ 4 พระองค์พยายามจะสอดแทรกพิธีทางสงฆ์เข้าไปในพระราชพิธีเกือบจะทุกอย่าง จากเดิมที่พราหมณ์จะเป็นผู้นำในการประกอบพิธีต่างๆ แต่มีการแทรกการเจริญพระพุทธมนต์ของพระสงฆ์เข้าไปด้วย เช่น พระราชพิธีบรมราชาภิเษก เป็นต้น แต่ประเพณีแบบพราหมณ์ก็ยังคงมีความเข้มข้นอยู่ในพระราชพิธีตลอดมาแม้จะมีพิธีทางพุทธเข้ามาแทรก อย่างไรก็ตาม ในคติแบบชาวพุทธทั่วไป โดยเฉพาะในภาคอีสาน รับเอาคติความเชื่อของศาสนาพราหมณ์เกี่ยวกับวิญญาณซึ่งสอดคล้องกับความเชื่อเรื่องขวัญในอีสาน โดยอธิบายว่าร่างกายประกอบด้วยสองส่วนคือ กายกับวิญญาณ (ขวัญ) ปกติแล้วกายและวิญญาณของคนมีชีวิตทั่วไปจะอยู่อาศัยด้วยกัน แต่เมื่อเกิดเหตุการณ์ที่ตึงเครียด หรือไม่ตึงเครียด ก็อาจทำให้ขวัญหรือวิญญาณตกใจออกจากร่างไป ทำให้ผู้นั้นเกิดการเจ็บป่วยได้ จึงจำเป็นต้องทำพิธีเพื่อให้ขวัญหรือวิญญาณอยู่กับร่างกาย รวมถึงพิธีบายศรีสู่ขวัญซึ่งเป็นพิธีจากคติความเชื่อของศาสนาพราหมณ์ แต่เมื่ออยู่ในวิถีชาวพุทธอีสาน ก็ทำได้แยกออกไปจากศาสนาพุทธไม่ โดยเห็นได้จากแม้พระสงฆ์ก็ได้รับการบายศรีสู่ขวัญในพิธีกรรมต่างๆ เช่น การสดทรงเลื่อนยศพระ

การที่พระได้รับยศตำแหน่ง จะต้องมีการบายศรีสู่ขวัญให้พระสงฆ์รูปนั้นด้วย แสดงให้เห็นถึงการประนีประนอมชุดความเชื่อเข้าด้วยกันอย่างแยกไม่ออก พระสงฆ์บางวัดก็นิยมสร้างหรือนำรูปเคารพของเทพเจ้าในศาสนาพราหมณ์มาประดิษฐานไว้ที่วัด มีการบูชาบวงสรวงจากชาวพุทธโดยเชื่อว่าเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ไม่ขัดแย้งกับศาสนาพุทธแต่อย่างใด ลักษณะเช่นนี้ งานวิจัยของ Kirsch (1976) ที่ศึกษาความเชื่อของชาวอีสาน พบว่ามีการผสมผสานเข้ากันอย่างกลมกลืนที่เรียกว่า Syncretism

3. การปรับตัวทางวัฒนธรรมความเชื่อเกี่ยวกับคริสต์ ศาสนาคริสต์ได้เข้ามาแพร่หลายในอีสานในปี พ.ศ. 2424 ในฐานะเป็นศาสนาของชาวต่างชาติที่ชาวอีสานเรียกกันว่าฝรั่ง นิิกายที่เผยแพร่เข้ามาในภาคอีสานครั้งแรก คือนิกายโรมันคาทอลิก โดยตั้งอยู่ที่หัวเมืองอุบลราชธานีมีชื่อว่าวัดบึงกะแห้ว หรือบึงกาแขว ต่อมาได้เปลี่ยนชื่อเป็น “วัดแม่พระนฤมลทิน” ในระยะแรกได้พยายามปรับตัวเข้ากับวัฒนธรรมแบบพุทธศาสนาที่มีความเชื่อแบบผีในท้องถิ่น ด้วยการนำเงินไปไถ่ทาสที่ถูกจับมาขายในหัวเมืองอุบล ต่อมาในช่วงปี พ.ศ. 2426 ถึง 2427 คณะมิชชันนารีนำโดยคุณพ่อโปรตมได้เดินทางไปยังเมืองอัตตะปือประเทศลาวโดยมีเป้าหมายเพื่อไปไถ่ทาสคนญวนที่ถูกจับมารวมถึงครอบครัวและเดินทางมาที่จำปาสัก จากนั้นได้เดินทางไปขึ้นนครพนม สกลนคร ทำพันธกิจการไถ่ทาสทำให้มีทาสที่ถูกไถ่และหันมายอมรับนับถือศาสนาคริสต์เพิ่มมากขึ้น ต่อมาได้รวมตัวกันเป็นกลุ่มคริสตังสกลนคร การแพร่กระจายอย่างรวดเร็วของศาสนาคริสต์ในเมืองสกลนครทำให้ชาวสกลนครเกิดความวิตกกังวลถึงขนาดมีการรวมตัวกันเพื่อขับไล่ขู่คุกคาม ส่งผลให้กลุ่มคริสตังต้องหลบหนีออกจากตัวเมืองสกลนครในเวลากลางคืน โดยออกไปตั้งที่พักห่างจากหนองหาน ประมาณ 9-10 กิโลเมตร ต่อมาก็ได้กลายเป็นวัดท่าแร่ มีผู้เข้ามาสมัครเป็นคริสตังมากขึ้นจนกลายเป็นอัครมณฑลหนองแสงท่าแร่ มีพระสังฆราชทำหน้าที่ปกครอง ต่อมาศาสนาคริสต์ในสกลนคร และอุบลราชธานีได้มีการเผยแพร่มากขึ้นไปตามหมู่บ้านกระจายไปถึงจังหวัดศรีสะเกษ จังหวัดยโสธร ต่อมาศาสนาคริสต์ยังได้แพร่หลายไปยังเมืองอุดรธานี หนองคาย รวมถึงข้ามฝั่งแม่น้ำโขงไปยังเมืองท่าแขกประเทศลาว เพราะคนอีสานส่วนหนึ่งมองว่าเป็นศาสนาของคนฝรั่งที่มาจากชาติที่เจริญกว่าตนเอง และเป็นความเชื่อที่แปลกใหม่ จึงให้ความสนใจ โดยเฉพาะชาวอีสานที่มีความคิดหัวก้าวหน้าที่นิยมชมชอบชาวฝรั่งอยู่แล้ว ก็หันมาให้ความสนใจความเชื่อด้วยในขณะที่ชาวคริสต์ก็มีท่าทีผ่อนปรนทางศาสนาเพื่อให้สอดคล้องกับวิถีชาวอีสานสอดคล้องกับงานวิจัยของ Polnamin (2009) ที่ได้ศึกษาศาสนาคริสต์กับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม พบว่า ชาวคริสต์มีการปรับเปลี่ยนกิจกรรมทางศาสนา พิธีกรรม ความเชื่อให้ผสมผสานกลมกลืนกับวัฒนธรรมท้องถิ่นของภาคอีสานได้อย่างลงตัว โดยการผ่อนปรนข้อห้ามต่างๆ ของศาสนาคริสต์ลงไปมากจนกลมกลืนเป็นวัฒนธรรมท้องถิ่นอีสาน ส่วนกลุ่มอนุรักษนิยมแบบเดิม กลับมองว่าเป็นศาสนาที่น่ากลัว พระเจ้าจะมากลืนพระพุทธรูปเจ้า จึงมีท่าทีหวาดระแวง แต่ก็ไม่ได้แสดงออกหรือมีท่าทีชัดเจนในการต่อต้าน ขณะที่งานวิจัยของ Duangmala (2016) สะท้อนให้เห็นว่าชาวคริสต์พยายามปรับตัวเข้ากับชาวอีสานโดยการปรับถ้อยคำที่เป็นภาษาเฉพาะในศาสนามาใช้ภาษาในท้องถิ่นแทนทั้งชื่อบุคคล ชื่อพิธีกรรม ชื่อสถานที่ เป็นต้น ซึ่งการปรับถ้อยคำของคริสต์ชนบ้านซ่งแย้ถือว่าเป็นกระบวนการหนึ่งที่ผู้ที่ยอมรับเอาวัฒนธรรมของคนอื่นต้องปรับให้สามารถใช้ภาษาเพื่อการเผยแพร่และถ่ายทอดสาระสำคัญของวัฒนธรรมนั้นๆ ขณะที่ Wongsawat (2016) วิจัยเรื่องการสร้างตัวตนของคนคริสต์บ้านสองคอนในชุมชนอีสาน พบว่า ชาวบ้านสองคอนเป็นสังคมชาวนา มีรากเหง้าวัฒนธรรมแบบล้านช้างเหมือนชุมชนอีสานทั่วไป แต่ยอมรับวัฒนธรรมของศาสนาคริสต์เข้ามาประยุกต์ให้เข้าวิถีชีวิตเดิม เมื่อเข้ามาอยู่บ้านสองคอน พวกเขาได้เริ่มต้นชีวิตใหม่เปลี่ยนความเชื่อดั้งเดิมมานับถือศาสนาคริสต์ นับว่าเป็นความต่างหรือแปลกแยกจากชุมชนรอบข้างที่ส่วนใหญ่ นับถือศาสนาพุทธ และเคารพศรัทธาต่อพระธาตุพนม

ในสมัยนั้นเป็นช่วงที่เริ่มมีขอบเขตเรื่องพรมแดนรัฐชาติ มีแนวคิดเรื่องรัฐชาติ ลัทธิชาตินิยมที่ปลุกกระแสเรื่องรักชาติ หลอมรวมคนให้เป็นคนไทย มีศาสนาประจำชาติคือศาสนาพุทธ ความต่างเรื่องการนับถือศาสนาและความเชื่อทำให้คนคริสต์บ้านสองคอนถูกทำให้กลายเป็นคนชายขอบของประเทศไทย หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ยุติลง ชาวบ้านสองคอนถูกกล่าวหาจากภาครัฐว่า ฝักใฝ่กับฝรั่งเศส เพราะนับถือศาสนาคริสต์ จึงเป็นเหตุทำให้เกิดความขัดแย้งรุนแรงกับภาครัฐของไทย มีเจ้าหน้าที่ตำรวจที่ถูกส่งมาข่มขู่ให้ชาวบ้านทิ้งศาสนาคริสต์ เหตุการณ์รุนแรงถึงขั้นมีการสังหารหมู่ชาวบ้านสองคอนที่ยืนยันความเชื่อในศาสนาคริสต์ถึง 7 คน

อย่างไรก็ตาม การแพร่กระจายอย่างรวดเร็วส่งผลให้เกิดความขัดแย้งทางศาสนาขึ้นที่บ้านสองคอน จังหวัดนครพนม (ปัจจุบันเป็นจังหวัดมุกดาหาร) เป็นเหตุการณ์ที่เชื่อมโยงกับทางการเมืองที่เกิดความอ่อนไหวทางความมั่นคงระหว่างอาณานิคมฝรั่งเศสที่ยึดครองฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขง ในขณะที่ฝั่งขวาของแม่น้ำโขง คือ ประเทศไทยโดยเฉพาะภาคอีสาน เป็นดินแดนที่อ่อนไหวต่อการจะถูกยึดครองโดยอาณานิคมฝรั่งเศส เมื่อความขัดแย้งระหว่างรัฐไทยกับอาณานิคมฝรั่งเศสได้ปะทุขึ้นในกรณีเหตุการณ์พิพาทระหว่างไทยกับฝรั่งเศส ทำให้รัฐไทยพยายามจะทำลายชาวฝรั่งเศสซึ่งรวมทั้งบาทหลวงโดยเฉพาะที่โบสถ์บ้านสองคอน จนนำไปสู่การสังหารผู้นำทางศาสนาคริสต์ที่โบสถ์บ้านสองคอน ทำให้มีผู้เสียชีวิตทั้งหมด 7 คน ในขณะเดียวกันชาวพุทธท้องถิ่นทั่วไปซึ่งเป็นเครือญาติที่อยู่ร่วมกันกับชาวคริสต์ที่บ้านสองคอนก็มีท่าทีที่ประนีประนอมรวมถึงชาวคริสต์ในภาคอีสานทั่วไป เช่นที่จังหวัดร้อยเอ็ดก็มีหมู่บ้านที่มีคนนับถือทั้งศาสนาคริสต์ ศาสนาพุทธ หรือรวมทั้งคริสต์และพุทธอยู่ร่วมกันในหมู่บ้านเดียวกัน ชาวบ้านที่นับถือศาสนาต่างกันก็สามารถเข้าร่วมในพิธีกรรมทางศาสนาของแต่ละกลุ่มได้ เช่น เมื่อมีผู้นับถือศาสนาคริสต์ได้เสียชีวิตลง ชาวพุทธก็เข้าร่วมพิธีศพซึ่งจัดแบบศาสนาคริสต์ได้ ในขณะที่ชาวคริสต์ก็สามารถเข้าร่วมในพิธีกรรมของชาวพุทธได้เช่นเดียวกันสอดคล้องกับงานวิจัยของ Sanlabkum (2005) วิจัยเรื่องการปรับตัวในการอยู่ร่วมกันของศาสนิกชนผู้นับถือพุทธศาสนาและคริสต์ศาสนา พบว่ามีการปรับตัวด้านประเพณี พิธีกรรมรวมถึงวิถีชีวิตในการอยู่ร่วมกันอย่างยืดหยุ่นโดยมีความเป็นคนที่ท้องถิ่นเดียวกัน คือ เป็นคนอีสานด้วยกัน หรือเครือญาติกันเป็นปัจจัยเชื่อมโยงประสานไม่ให้เกิดความขัดแย้ง ความขัดแย้งที่นำไปสู่ความรุนแรงที่เกิดขึ้นเกี่ยวกับศาสนา จึงอาจสรุปได้ว่าเป็นผลที่เกี่ยวข้องเนื่องมาจากศาสนาได้ถูกดึงเข้าไปสู่เงื่อนไขอำนาจรัฐหรือการเมือง

4. การปรับตัวทางวัฒนธรรมความเชื่อเกี่ยวกับอิสลาม ศาสนาอิสลามได้แพร่หลายเข้ามายังดินแดนสยามตั้งแต่สมัยสุโขทัย แต่มีหลักฐานที่ชัดเจนคือสมัยอยุธยาพบว่าศาสนาอิสลามมีบทบาทต่อราชสำนักไทยโดยพบว่ามีมุสลิมเชื้อสายอินเดีย มลายู จีน บังกลาเทศ ปากีสถานเข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่ทั่วไปทุกภาคในประเทศไทยโดยเฉพาะในภาคอีสานแม้ว่าจะมีชาวมุสลิมอาศัยอยู่จำนวนน้อยเมื่อเทียบกับภูมิภาคอื่นๆ โดยเฉพาะเมื่อพบว่าปี พ.ศ. 2530 มีมุสลิมเพียง 2975 คน อาศัยอยู่ในจังหวัดนครราชสีมา บุรีรัมย์ ร้อยเอ็ด ศรีสะเกษ สุรินทร์ อุตรดิตถ์ และอุบลราชธานี มีมัสยิดเฉพาะในจังหวัดที่ใหญ่ๆ อย่างเช่น ขอนแก่น นครราชสีมา สุรินทร์ และอุตรดิตถ์ ชาวมุสลิมมักมีอาชีพเกี่ยวกับการค้าขายโค-กระบือรวมถึงการเชือดโค-กระบือ เพื่อขายเนื้อให้มีรายได้และความมั่นคงทางเศรษฐกิจส่งผลให้ชาวมุสลิมในอีสานมีฐานะทางเศรษฐกิจค่อนข้างดี ทำให้มุสลิมในดินแดนอื่นๆ สนใจที่จะเข้ามาตั้งถิ่นฐานในภาคอีสานเพิ่มจำนวนขึ้นเรื่อยๆ ต่อมา ชาวมุสลิมได้แต่งงานกับคนในท้องถิ่นทำให้คนในท้องถิ่นหันมานับถือศาสนาอิสลามเพิ่มมากขึ้น การเข้ามาในภาคอีสานในระยะแรกในฐานะเป็นศาสนาที่แตกต่างจากศาสนาของคนในท้องถิ่นค่อนข้างมากกล่าว คือ ศาสนาอิสลามอัตลักษณ์ทางความเชื่อและการแสดงออกทางวัฒนธรรมที่มีลักษณะเฉพาะเช่น การเชื่อในพระเจ้า การแต่งตัว อาหารการกิน เป็นต้น

ท่ามกลางความเชื่อของชาวอีสานที่มีพื้นฐานมาจากความเชื่อเกี่ยวกับผี พราหมณ์ พุทธทำให้ศาสนาอิสลามพยายามจะปรับตัวและสถาปนาชุดความเชื่อในดินแดนอีสานโดยไม่นำเสนออัตลักษณ์ความเป็นอิสลามที่แข็งทื่อแต่สามารถประดิษฐ์สร้างชุดความเชื่อให้สอดคล้องกับวัฒนธรรมอีสานในฐานะเป็นผู้ประกอบอาชีพที่เต็มเต็มวัฒนธรรมการบริโภคเนื้อโคกระบือมากกว่ากระบวนการเคลื่อนไหวทางศาสนาซึ่งจะทำให้ชาวอีสานเกิดความหวาดระแวง การนำเสนออัตลักษณ์ของพ่อค้าเนื้อโคกระบือทำให้วัฒนธรรมการบริโภคเนื้อสัตว์ของชาวอีสานไม่ถูกจำกัดแม้เป็นวันพระที่ชาวพุทธอีสานเชื่อว่าการฆ่าสัตว์ใหญ่ทำให้บาป ประกอบกับโคกระบือเป็นสัตว์ที่มีคุณูปการในการทำเกษตร ต่อเมื่อมีงานบุญใหญ่ๆ จึงจะมีการฆ่าสัตว์จำพวกโคกระบือ การเข้ามาเป็นผู้ประกอบการเลี้ยงเนื้อและค้าขายโคกระบือทำให้ชาวอีสานมีโอกาสดำเนินชีวิตโดยไม่ถูกจำกัดเฉพาะกาลและเทศะที่อ้างอิงถึงการทำบุญในลักษณะดังกล่าวเท่านั้นสอดคล้องกับงานวิจัยของ Chuchuy (1990) ที่พบว่า มุสลิมในอีสานประกอบอาชีพค้าโค-กระบือ ต่อมาจึงพัฒนามาเป็นแขกฆ่าเนื้อ ทำให้สร้างความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจพัฒนาเป็นธุรกิจ พ่อค้าหรือผู้ประกอบการเกี่ยวกับโคกระบือเป็นส่วนมาก ในขณะเดียวกันชาวพุทธในอีสานก็พยายามปรับตัวในฐานะเป็นกลุ่มคนที่มีวัฒนธรรมที่ค่อนข้างยืดหยุ่น พร้อมทั้งจะเรียนรู้และปรับรับเอาศาสนาอื่นที่แตกต่าง เห็นได้จากการพยายามเข้าไปร่วมในพิธีบุญบางอย่างของชาวมุสลิม แม้ว่าจะไม่ได้เข้าร่วมโดยตรง แต่ก็ร่วมด้วยการบริจาคทรัพย์สินหรือการช่วยเหลือในลักษณะอย่างอื่น ในขณะเดียวกันการประกอบพิธีกรรมทางศาสนาในมัสยิดก็เป็นไปด้วยความระมัดระวังอย่างเช่นการใช้เสียงในการละหมาดแต่ละครั้งก็มักไม่ใช้เครื่องกระจายเสียงที่มีเสียงดังจนทำให้เกิดการรบกวนแก่คนในชุมชน มักไม่แสดงอัตลักษณ์ทางศาสนาอย่างชัดเจนเมื่ออยู่ร่วมกับคนในชุมชนในภาคอีสาน แต่ก็คงรักษาอัตลักษณ์ในการแต่งกาย การรับประทานอาหาร ความเชื่อ รวมถึงวิถีแบบมุสลิมที่สัมพันธ์กับศูนย์กลางของความเชื่อคือมัสยิดโดยการแสดงออกทางารรวมตัวกันในทุกวันศุกร์ของสัปดาห์ผ่านข้อบัญญัติเกี่ยวกับการละหมาดร่วมกันที่มัสยิด รวมถึงประกอบพิธีกรรมและกิจกรรมทางศาสนาด้วยกันโดยมีหิมาเป็นศูนย์กลางในฐานะเป็นผู้นำทางความเชื่อ แม้ว่าพื้นที่ทางความเชื่อจะถูกปิดกั้นสำหรับคนภายนอก แต่พื้นที่ทางสังคมของชาวมุสลิมอีสานกลับเปิดกว้างรับเอาวัฒนธรรมที่แตกต่างได้อย่างกลมกลืน ทำให้ชาวอีสานสามารถปรับตัวได้ในฐานะที่ชาวมุสลิมเป็นผู้เข้ามาเติมเต็มในวัฒนธรรมการบริโภคที่ถูกจำกัดด้วยเงื่อนไขทางศาสนาและวัฒนธรรมเกษตรดังกล่าว

ข้อเสนอแนะ

1. ข้อเสนอแนะในการนำผลวิจัยไปใช้

1.1 สามารถนำเอาผลการวิจัยไปเป็นแนวทางในการสร้างความปรองดองของกลุ่มคนที่มีความแตกต่างทางวัฒนธรรมความเชื่อเพื่อการอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข

1.2 สามารถนำข้อมูลไปออกแบบเป็นยุทธศาสตร์ในการสร้างองค์ความรู้เพื่อทำความเข้าใจความแตกต่างทางความเชื่อของผู้คนที่อยู่ร่วมกันท่ามกลางความหลากหลายทางวัฒนธรรม

2. ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

2.1 ควรแยกประเด็นการปรับตัวของชาวอีสานที่ปฏิสัมพันธ์กับแต่ละศาสนาออกมาศึกษาเฉพาะกรณี เพราะแต่ละศาสนาหรือความเชื่อที่เข้ามาในอีสานมีอัตลักษณ์ทางความเชื่อเฉพาะที่ทำให้ชาวอีสานต้องปรับตัวภายใต้เงื่อนไขที่ต่างกัน

2.2 ควรศึกษาประเด็นเกี่ยวกับการดำรงอยู่ของความเชื่อเกี่ยวกับผีในสังคมอีสาน เพราะปัจจุบัน แม้จะเข้าสู่สมัยใหม่แล้ว ความเชื่อเกี่ยวกับผีก็ยังคงปฏิบัติการณ์อยู่ในชีวิตจริง และมีความเข้มข้นมากขึ้นกว่าเดิม

กิตติกรรมประกาศ

งานวิจัยนี้ ได้รับงบประมาณสนับสนุนจากคณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม ประจำปีงบประมาณ 2561

เอกสารอ้างอิง

- Annals. Part 39. *Archives of Wan Valit. Commemorative cremation ceremony of Phongthong Thongchuea*, 5 September, 1964. (in Thai)
- Bayet, G. (1984). *History of religious propagation in Isan and Laos*. Michael Kien Smerphitak Translated. N.p. (in Thai)
- Boonchai, P. and Chantachon, S. (1997). *Buddhism, Status, Role in Change in Isan Society*. Mahasarakham: The Research Institute of Northeastern and Culture, Maha Sarakham University. (in Thai)
- Chuchua, W. (1990). *Muslim society in Isan*. Thesis of the Degree of Master of Art Program in Thakadee Studies. Mahasarakham: Maha Sarakham University. (in Thai)
- Diller, A. (2002). *National Identity and Its Defenders: Thailand Today*. Chiang Mai: Silkworm books.
- Duangmala, C. (2016). *Modification of religious words of northeastern Christians Case Study Bansongyae Kham Toei Subdistrict, Thaicharoen District, Yasothon Province*. Thesis of the Degree of Master of Art Program in Thai language. Mahasarakham: Mahasarakham University. (in Thai)
- Higham, C. and Thosarat, R. (2012). *Early Thailand from Prehistory to Sukhothai*. Bangkok: River books.
- Kirsch, A. Thomas. (1976). *Phu Thai Religious Syncretism: A Case study of Thai Religion and Society*. Thesis of the Degree of Doctor of Philosophy Program in Anthropology. Cambridge: Harvard University.
- Meethaisong, T. (2017). *Ghost and Buddhism, integration of beliefs*. Bangkok: Intanin. (in Thai)
- Polnamin, R. (2009). *Christianity and social and cultural change to develop the quality of life For sustainable life in Isan communities*. Thesis of the Degree of Doctor of Philosophy Program in Cultural Studies. Mahasarakham: Mahasarakham University. (in Thai)
- Rittidet, P. (2007). *Adaptation of a farmer community in Tung Kula Ronghai Area*. Thesis of The Degree of Doctor of Philosophy Program in Tai Studies. Mahasarakham: Mahasarakham University. (in Thai)

- Samuttakup, S. (2000). *Cultural politics and the secularization of the Bun Phawes in Roi-et Market Town. Anthropological Collection on Isan Society and Culture*. Nakhon Ratchasima: Northeastern Anthropology Museum Project, School of Social Technology Technology Suranaree University. (in Thai)
- Samuttakup, S. and Kitiarsa, P. (2001). *Heet Ban Kong Muang: Anthropological Collection on Isan Society and Culture*. Nakhon Ratchasima: Northeastern Anthropology Museum Project, School of Social Technology, Technology Suranaree University. (in Thai)
- Sanlabkum, P. (2005). *Adaptation for live together of Buddhists and Christians: A case study of Ban Khok Klang, Ban Dong Khi Nak, Ban Non Malee, Pha Nam Yoi Sub-district, Nong Phok District, Roi Et Province*. Thesis of the Degree of Master of Art Program in Thai Studies. Mahasarakham : Mahasarakham University. (in Thai)
- Siam almanac. (1987). Bangkok: Siambun. (in Thai)
- Sommot Amarabhanhu, K. K. (1965). *Announcement of the Royal Ceremony, Book 1*. Bangkok: Kurusabha. (in Thai)
- Stuart-Fox, M. (2013). *History of Laos* (Translated by Winyarat, J. and others). 2nd ed. Bangkok: Toyota Thailand Foundation. (in Thai)
- Tanabe, S. (1993). Sacrifice and Buddhist Discourse: The Pu Sae Ya Sae Spirit Cult of Northern Thailand, in S. Tanabe (ed.) *Anthropology of Practical Religion: The World of Theravada Buddhism*, Kyoto: Kyoto University Press.
- Terwiel, B.J. (2001). *Monks and Magic an Analysis of Religious Ceremonies in Central Thailand*. Bangkok: White Lotus.
- Vachirapanno, D. (2012). *Buddhism in Laos*. 2nd ed. Bangkok: Medchai Printing. (in Thai)
- Wongsawat, C. (2016). *Creating Identities of Ban Songkhon Christian in Isan*. Thesis of Degree of the Doctor of Philosophy Program in Tai Studies. Mahasarakham: Mahasarakham University. (in Thai)
- Wallipodom, S. (1990). *Isan Civilization Basin: Archaeological and Historical Evidence*. Bangkok: Matichon. (in Thai)